

NYA AVHANDLINGAR

Karin Öman: *Kolbottnar, bönemöten och krut. En etnologisk studie av Karlskoga. Identitet och image.* Etnolore 20, Skrifter från Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet. Uppsala 1998. 320 s., ill. ISBN 91-506-1257-3.

I ett kort inledningskapitel i avhandlingen *Kolbottnar, bönemöten och krut* ger Karin Öman några glimtar ur Karlskogas historia. Trakten hade tidigare kallats Möckelns bodar (efter intilliggande sjö), men döptes enligt sägnen av hertig Karl vid 1500-talets slut om till Karlskogar. Från 1600-talet tilltog järnhanteringen i betydelse och Karlskoga Bergslag blev ett faktiskt begrepp och fortfor att vara så fram till detta sekels början. Förf. berättar också om den icke oväsentliga emigrationen vid 1800-talets slut samt om väckelserörelsen i trakten.

Dominerande för näringslivet i Karlskoga under 1900-talet har Bofors vapenindustri varit. Förf. berättar om företagets betydelse, men berör också de motgångar som verksamheten haft under de senaste två decennierna. Inte minst gäller detta de tveksamma vapenaffärerna med Indien på 80-talet med anklagelser om mutbrott. Dessa affärer har förorsakat mycken skada, både för företaget och trakten, skriver Öman.

Förf. karaktäriserar vidare Karlskoga Bergslag som ett "mitt-emellan-land" präglad av att trakten genomkorsas av flera gamla vägsträckningar, bl.a. den mellan Stockholm och Oslo. Det är således en gränsbygd på många sätt, som tillhör landskapet Värmland, Örebro län och Karlstads stift.

Sitt syfte formulerar Öman på följande sätt: "... att undersöka hur den lokala historien sätts samman av spridda element till en helhet, hur föreställningar om det förflutna konstrueras och kan ge upphov till spänningar mellan olika intressen i det lokala samhället. Samtidigt vill jag undersöka hur föreställningarna kan bidra till uppkomst och förändring av identiteter (självbilden och hembygds känslan) och image (bilden utåt, attraktionen)". Utöver detta vill hon belysa ett par delfrågor: "Hur har man under 1900-talet inom olika skikt inrett sin hembygd? Vilka bilder har man velat skapa, inåt och utåt, av sin del av Bergslagen? Hur har

dessa bilder använts? Har bilderna förändrats under 1900-talet? – Vilka är inredarna, dessa som skapat och omskapat det kulturella arvet i bygden? Vilken respons har de fått? Hur gör sig offentliga myndigheter och frivilliga insatser gällande" (s. 19)?

För att belysa dessa frågor behöver förf. ett empiriskt material, som hon framförallt hämtar från fem miljöer:

1. Hembygdsgården i Aggerud, en bergsmansgård med fyrahundraårig historia,
2. Granbergsdals hytta med anor från 1600-talet men nedlagd 1942,
3. Ett mindre jordbruk i Vall, som under förra seklet fungerade både som frikyrkolokal och skola,
4. Gråbo med rekonstruerade arbetarbostäder från 1885, 1918 och 1942, samt
5. Alfred Nobels gård, numera museum, Björkborn.

Dessa miljöer, menar förf., "representerar huvuddragen i Karlskogas historia. Tillsammans speglar de fyra århundraden. De representerar även olika ideologier: fyra folkrörelser (arbetar-, nykterhets-, väckelse- och hembygdsrörelsen) är på olika sätt genom olika aktörer företrädda i materialet" (s. 19). Men hennes mål är inte att beskriva dessa miljöer utan att komma de människor som verkar där inpå livet. Hennes metod för att uppnå detta är dels att intervjua dem, dels att ge bilder med hjälp av egna erfarenheter och deltagande observation. Hon hänvisar till 19 intervjuer och 14 samtal. Intervjuerna "kom att kännas som ett misslyckande och blev för mig en källkritiskt brännande punkt", skriver Öman och menar därmed att det varit svårt att intervjua människor i sin närhet om gemensamma upplevelser och uppgifter. Av denna anledning baseras avhandlingen mer på innanförskap och egen erfarenhet. Vad detta kan innebära för analys och resultat problematiseras inte.

Öman använder några nyckelbegrepp som:

Inredare: är "de personer som tillsammans arbetar för ett projekt, diskuterar idéer, väljer handlingssätt och ser till att projektet slutförs". De kan vara arkitekter, politiker, konsulenter, kulturnämnd, hembygdsförening etc.

Synliggörare: "är en person som blir uppmärksam på en företeelse i sin omgivning, ser ett potentiellt värde i

företeelsen och delger någon sina tankar om den, synliggör den”.

Identitet: ”är att känna sig hemma i ett rum likaväl som i en situation, tillsammans med andra. Begreppet är knutet till såväl rum och social miljö som tid”.

Image: ”en föreställning eller en önskebild av samhället som riktas utåt mot besökare av olika kategorier eller ses utifrån” (s. 20ff).

Källmaterialet grupperar Öman i tre kategorier:

1. Kulturmiljöerna själva, i sin fysiska skepnad, öppna för tolkning.

2. Det externa materialet, som forskaren inte har något inflytande över (broschyrer, annonsblad, lokalhistoriska skrifter, skönlitteratur, lokala arkiv etc.).

3. Det interna materialet, sådant som forskaren själv samlat in; ”... ofta ett *mycket* subjektivt material, där forskaren själv deltagit i processen att forma materialet” (s. 30). Härtill redogör förf. för andras forskning rörande lokalstudier, folkrörelser, kulturarv, modernitet, kulturpolitik etc. På ett eller annat sätt säger sig Öman ha tagit intryck av denna forskning.

I de följande kapitlen återvänder Öman till de fem kulturmiljöerna, och hon belyser bakgrund, framväxt och dagens situation ur en rad olika perspektiv, varav jag bara kan beröra några få här. För läsaren ter sig stundom dessa kast förbryllande, och möjligen skulle en striktare disposition gagnat förståelsen av både faktiska förhållanden och analys. I sin beskrivning av historien betonar hon särskilt initiativtagarnas roll. För Aggerudsgården var det rektor Johannes Lindholm som var denne ”synliggörare”. Han hade redan 1922 grundat Karlskoga Bergslags Hembygdsförening, och 1934 kunde föreningen, bl a med medel skänkta av Bofors AB, inköpa gården och påbörja restaureringen.

Ragnar Kling var en annan av dessa synliggörare. På 1960-talet uppmärksammade han ”Mor i Valls” gärning som grundare av söndagsskolan och missionskolan på gården Vall vid mitten av förra seklet. Han tog initiativ till resandet av en minnessten, och så småningom öppnades den lilla gården för besökare. Han låg också bakom arbetarmuseet i Gråbo, som dock inte kunde förverkligas förrän 1985, tre år efter Klings död.

Gemensamt för synliggörarna är att de alla utom en var födda i Karlskoga. Undantaget var Johannes Lindholm, som dock hade varit Karlskogabo i 40 år när han grundade hembygdsföreningen. Öman skriver: ”De var hemma i den miljökreten de observerade ... De var observanta och lyhörda för det de såg omkring sig, i en tid, när det gamla hotade att försvinna” (s. 176). Förf.

beskriver utförligt hur dessa initiativtagare fäster omgivningens uppmärksamhet på de bevaransvärda miljöerna, men hon missar en viktig bakomliggande faktor till deras framsyn: Genom studier eller annan verksamhet hade de mer än vanliga Karlskogabor dels fjärrmat sig från de miljöer de ville bevara, dels hade de säkert genom kontakter lärt känna exempel på liknande projekt på andra håll. Deras yrken talar för detta (t.ex. rektor, präst, ingenjör, lärare, kamrer) liksom deras uppdrag i kommunalfullmäktige, missionsförening, municipalfullmäktige, nykterhetsförening, hantverksförening etc. (Dock fanns en svarvare bland synliggörarna, men han var ledamot i kommunalfullmäktige och ordförande i verkstadsklubben.) De hade härigenom helt enkelt uppnått tillräckligt ”nostalgiaavstånd” till det de ville bevara och därigenom fått en annan syn på vad som är bevaransvärt. En jämförelse med de museibyggnader som Kerstin Arcadius beskriver i sin avhandling ”Museum på svenska” (Stockholm 1997) hade varit befogad.

Historien bakom Alfred Nobels museum Björkborn är annorlunda. Nobel bodde bara tre år i Karlskoga (1893–96), och Öman menar att han var ganska obemärkt i trakten. ”Det var distans till Alfred Nobel i Björkborn på många sätt” (s. 237), skriver förf. i sitt avslutande kapitel. Egentligen var det först på 1960-talet som medvetenheten om resp. användandet av Nobels namn började diskuteras i Karlskoga. 1966 döptes en nybyggd idrottsanläggning till Nobel-Stadion, och i början av 1970-talet avtäcktes en byst av Nobel på central plats i staden. 1978 invigdes Alfred Nobel museet på hans gård Björkborn, och därefter har Nobels namn använts alltmer för att marknadsföra staden och trakten och stärka identitet och självkänsla för Karlskogaborna. Att detta förorsakat bekymmer i och med ifrågasatta affärer, freds rörelsens aktiviteter och en drastisk minskning av antalet anställda vid Bofors AB är uppenbart. I avhandlingens text kan man ana sprickor och gruppbildningar i staden av dessa anledningar men förf. väljer, beklagligtvis för den vetenskapliga analysen och förmodligen med hänsyn till informanter och bekanta, att lägga täcket på. Detta är, som jag ser det, en brist som får skrivas på Ömans involvering i Karlskogas kulturliv, ett problem som nämns ovan och kommer att belysas ytterligare framöver.

I kapitlet ”Synen på historien och tiden” diskuterar förf. bl.a. begreppet nostalgi. Hon refererar till folkloristen Ulrika Wolf-Knuts och konstaterar, att det i tillbakablickandet kan uppstå en sorts resultatsnostalgi, dvs.

en sorts tävling i återuppväckandet (man skall växtfärga och väva både "rätt" och vackert). I detta ligger kanske en fundering kring vad nostalgin kan föra med sig, men någon sådan utvecklas tyvärr inte.

Härifrån är steget inte långt till begreppet revitalisering. Öman redogör för hur forskningen inom detta område har framskridit från 1960-talet till idag. Revitalisering i Karlskoga är enligt förf. när hembygdsföreningen framför skådespel i folkdräkt och på dialekt, eller när det ordnas samlingskvällar vid kolmilan och man äter nävgröt och kolbullar, eller när det arrangeras durspelsstämma och munspelsstämma på Gråbo. Den revitaliseringen sker utan kommersiella baktankar, menar Öman. Inte heller sker den för att medvetet skapa en image för trakten. När milan tänds är det i stället uttryck för en ambition att återuppliva "en gammal yrkestradition, som funnits i trakten i 350 år". "Att nostalgin är en del av bilden, visar det faktum att flera Karlskogabor ansluter sig till arbetsstyrkan och till och med tar ut semester för att kunna delta i kolarveckan" (s. 142). Vad förf. menar är således, att de som arrangerar t.ex. kolningen gör detta helt ideellt utan baktanke på ekonomi eller identitetsskapande. Detta tror jag gärna på, men jag menar att förf. missat det faktum att aktiviteten ger deltagarna en anledning att komma samman och utveckla en trevlig gemenskap under arbetets gång, och kanske är detta en nog så viktig förklaring till att arrangemanget fått livskraft. Här kunde hon med fördel ha refererat och förhållit sig till Lena Gerholms tankar i avhandlingen *Kulturprojekt och projektkultur* (1985), ett arbete som förf. i övrigt hänvisar flitigt till.

Karin Öman för en intressant diskussion om tiden; hur upplevs samtiden av olika människor eller grupper av människor, hur upplevs olika dåtider av skilda grupper? etc. Framför allt refererar hon här till historikern Lennart Lundmark (se flera referenser i avhandlingens litteraturlista). Förf. talar bl.a. om *perioder* och *periodisering*. Med detta menar hon, att mer händelserika faser ibland ersättes av "tunn" tid, då mindre av vikt för den studerade företeelsen inträffar. Hon beskriver detta också som en växling mellan fysikalisk tid (tiden som bara går) och kulturell tid (den tid som får innehåll). En annan beteckning som förf. för fram är A-tid och B-tid (hämtad från Alfred Gells *The Anthropology of Time*, Oxford 1992). I detta resonemang sätter förf. så in de fem kulturmiljöerna, och konstaterar att deras framväxt och "liv" präglats av hur tiden skiftat karaktär: ibland, under perioder av synliggörande, formering etc., har tiden varit tät, medan under andra

faser av t.ex. konsolidering har tiden varit tunnare.

På många sätt håller jag med Öman i detta resonemang. Det finns emellertid alltid en risk när man gör denna typ av kategorisering, nämligen att man med våld sammanför olika företeelser som egentligen fungerar efter individuella tidtabeller som är omöjliga att synkronisera. En annan konsekvens kan bli, att läsaren förleds tro att allas 30-tal, 50-tal eller 70-tal uppfattas lika. I postmodernistisk anda menar förf. också, att vår upplevelse av samtiden blivit allt mer splittrad för varje decennium som gått under 1900-talet. Det är möjligt att man skulle kunna verifiera ett sådant påstående om det nu vore möjligt att mäta, vilket jag knappast tror är genomförbart. Däremot är jag övertygad om att människor i alla tider upplevt just sin egen tid som den mest omvälvande. Man upplever sin egen erfarenhets horisont som måttstock, och detta tror jag är något grundläggande mänskligt och gäller för såväl premodern och modern tid som vår postmoderna epok.

De i avhandlingen centrala begreppen identitet och image kräver givetvis både ett inifrån- och ett utifrånsperspektiv. Det räcker inte att diskutera enbart vad Karlskogaborna tycker om sig själva, det krävs en feedback utifrån att kontrastera självsynen emot. I Ömans bok överväger inifrånsperspektivet helt, i själva verket får läsaren inte veta särskilt mycket om hur andra ser på karlskogingar och Karlskogabor. Ett positivt undantag finns, och det är återvändarna. Förf. berättar ganska utförligt om hur utvandrade Karlskogabor kommer hem på besök och betygar trakten sin kärlek och uppskattning. Öman pekar också på den positiva effekt detta har på de kvarboende: Kan man längta och t.o.m. komma tillbaka hit så måste ju platsen ha ett värde.

En grupp som däremot nästan helt lyser med sin frånvaro är invandrarna, och detta trots att staden genom åren tagit emot mängder av sådana, allt ifrån arbetsinvandringen på 40-talet från Italien och Jugoslavien till dagens politiska flyktingar från Sydostasien och Afrika. Jag menar att Öman här missat en intressant infallsvinkel på vad som utmärker Karlskoga och Karlskogaidentitet. Invandrarna kommer ju som regel hit med mycket liten kunskap om Sverige och det svenska och således är inte heller deras åsikter om Karlskogabor färgade av förkunskaper. Därför skulle invandrarernas upplevelser av det specifikt karlskogitiska vara av värde att ta del av när man studerar Karlskogaidentiteten.

En av Ömans målsättningar är att beskriva hur identiteten i Karlskoga vuxit fram och förändrats över tid. Hon beskriver hur de fem kulturmiljöerna föds och

växer fram och hur de i någon mening påverkar Karlskogaidentiteten. Här talar hon, om jag fattat henne rätt, främst om en ambition från hembygdsrörelsens sida att frammana en identitet, att åstadkomma en hemmahörighetskänsla och en trygghet i stundom ganska prövande tider. Hon går också ett steg vidare när hon diskuterar vad som skulle kunna karaktäriseras som ett än mer instrumentellt identitetsdanande (eller försök därtill) från kommunens sida. Ambitionen att bygga på Nobels namn som gemensam nämnare för bygden tycks förf. acceptera och välkomna, men i övrigt intar hon en ganska negativ hållning till vad kommunen åstadkommit, och även hembygdsrörelsen får sig ett par kritiska slängar.

Trots det sistnämnda råder det ingen tvekan om var Karin Öman har sin hemvist och lojalitet, nämligen i hembygdsrörelsen och särskilt i Karlskoga Bergslags Hembygdsförening, där hon är ordförande sedan ett antal år. Detta faktum för med sig att läsaren får en synnerligen initierad beskrivning och också en god analys av hur hembygdsrörelsen har vuxit fram och idag verkar på det lokala planet. Förf.s täta knytning till rörelsen orsakar dock en del problem; ibland undrar man vem det är som för pennan, hembygdsföreningens ordförande eller forskaren. Detta gäller särskilt när samtida företeelser behandlas, medan distansen upprätthålls bättre i den historiska beskrivningen.

Öman talar om att hon vill anlägga ett underifrånperspektiv; hon skriver t.ex. "Med etnologens uppmärksamhet på kontext och på att göra jämförelser i tid, rum och social miljö har jag velat följa förloppen på *individnivå*, med hypotesen att detta kan ge en något annorlunda bild av dagens synliggörande av Karlskogabygden än vad som hittills framgått. Jag vill studera kulturmiljöernas framväxt *underifrån*" (s. 19). Det förf. kallar individnivå och underifrånperspektiv skulle jag i stället vilja benämna inifrånperspektiv, och då inifrån hembygdsrörelse och -förening. Individerna träffar vi aldrig, bortsett från initiativtagarna, synliggörarna från seklets början eller mitt. De individer i dagens samhälle, som skulle vara intressanta att möta, kommer läsaren aldrig in på livet. Detta tror jag beror på två saker: För det första har förf. haft svårt att intervjua personer i sin närhet om välbekanta ting, enligt vad som anmärktes ovan. För det andra menar jag, att Öman helt enkelt inte lyckats problematisera hembygdsrörelsen, att ifrågasätta, dissekera och diskutera vilken betydelse rörelsen har idag för Karlskogabornas identitetsbygge. Läsaren får en känsla av att hembygdsrörelsen är något

givet och fast. Den arbetar efter vissa linjer som alla känner till och godtar, och den förutsätts kunna ha en (positiv) inverkan på människors identitet och hemkänsla. Även här rör det sig om ett starkt innanförskap, som varit svårt att frigöra sig ifrån. I stället skulle man som läsare önskat ett mer respektlöst förhållningssätt till begreppen region, hembygd och hembygds-känsla: Kan man t.ex. ha fler än en hembygd, kan man byta hembygd under ett livslopp, på vilket sätt påverkas en människas kulturella identitet av (eller avsaknad av) en känslomässig knytning till ett visst geografiskt rum? Och vari ligger hembygds kärleken, i den fysiska miljön eller i erfarenheter och möten med människor?

Karin Öman har mestadels suttit i Karlskoga och skrivit sin avhandling. Hon har gjort det vid sidan av en lärartjänst, och det är en imponerande bedrift att hon lyckats kombinera dessa två krävande uppgifter. Det märks emellertid i Ömans text att hon bara gästade seminariet då och då och inte dagligen varit delaktig i ett forskarkollektiv. Det finns nämligen en sorts ängslighet i boken: Har jag nu tillgodosett allas krav på teoretiska perspektiv och har jag fått med hela forskningshistoriken i avhandlingen? Har jag, som sitter långt från akademien, nu åstadkommit tillräckligt god vetenskap? Man anar överväganden av den här typen, och de beror givetvis på osäkerhet och just ängslighet fotad i bristande närhet till den s.k. forskningsfronten.

När jag först fick avhandlingen i min hand och bläddrade i den blev jag lite skrämdd. Det inledande kapitlet på 38 sidor tar upp ett övermått av tänkare i etnologi och grannvetenskaperna. De flesta är i och för sig prydligt redovisade, men måste verkligen alla vara med för att uppnå avhandlingens syfte? Min rädsla blev inte mindre när jag upptäckte den 26 sidor långa litteraturlistan. Här har vi en fram- och baktung avhandling med ett oteoretiskt och kanske ointressant mittparti, var min reaktion. Till min glädje måste jag tillstå att jag hade fel. Det är min mening att avhandlingen gott hade klarat sig utan både Barth, Bourdieu och en del andra snabbt förbiglidande forskarnamn, liksom den kulturpolitiska genomgången från global till lokal nivå i kapitel 6. Men bortsett från detta har den en text som aldrig släpper greppet. Den förhåller sig till olika teoretiker genom varje kapitel och på ett förtjänstfullt sätt applicerar den teorierna på det egna empiriska materialet. Boken är dessutom skriven på ett njutbart, stundom nästan poetiskt språk, vilket inte saknar betydelse i ett humanistiskt ämne som etnologi.

Anders Salomonsson, Lund